

Gáldi László:

MAGYAR–ROMÁN MŰVELŐDÉSI KAPCSOLATOK

I.

Ezelőtt közel negyven évvel, 1903-ban Moldován Gergely, a kolozsvári egyetem román tanára egyik előadásában a következő megállapítást tette: „Magyar hatás jelentkezik a legkiválóbb román költők munkáiban: Eminescunál, Coşbucnál és Dulfunál. Petőfi Talpra Magyarjának a hatása alatt, sőt egyes gondolatainak átvételével készítette Muresán András az ő román szövegét is”.

E megállapítás nyomán azt hihetnők – s a kutatók legnagyobb része valóban mindmáig így is vélekedett –, hogy a magyar–román szellemi kapcsolatok elsősorban irodalomtörténeti jellegűek. De lapozzuk át a legmodernebb román irodalomtörténeti kézikönyveket, így például Predescu vagy Munteanu műveit: azt tapasztaljuk, hogy a magyar vonatkozásokról csak egészen mellékesen esik szó. Vajon kizárólag a román szerzők elfogultságának vagy hiányos tárgyismeretének tulajdoníthatjuk ezt a körülményt?

Véleményünk szerint e tény magyarázata sokkal mélyebben fekszik. A magyar–román művelődési kapcsolatok nem kizárólagosan irodalmi jellegűek, hanem ennél sokkal általánosabban: azt mondhatjuk, hogy a történelmi fejlődés egyes korszakaiban *mindig a magyar művelődés teljes egésze hatott a román szellemi életre*, megtermékenyítvén és új utakra vezetvén azt, s ebbe a totális hatásba csak beleágyazódnak, abban hol élénkebb, hol halványabb szint képeznek a kifejezetten irodalmi befolyások. A magyar művelődésre azóta, amióta a kereszténység felvétele által beleilleszkedtünk az európai kultúra közösségébe, sajátos, valóban apostoli misszió hárult: európai kultúrán-

kat tovább kellett adnunk a minket környező népeknek, hogy azokat ily módon, más, centrifugális erők ellensúlyozásaképpen, közelebb hozzuk Európához. Az egyes korszakok sajátos alap gondolatainak totalitását kellett továbbadnunk, s ezért most, e rövid áttekintésben a következő kérdésre keresünk feleletet: Hogyan tükröződött koronként a korszerű magyar s egyben európai gondolat a román fejlődésében?

II.

A balkáni pásztornépekből kiszakadt, észak felé vándorló románság történetében akkor állt be a döntő fordulat, amikor ez a primitív szervezettségű, patriarchális társadalmi formák közt élő nép a XII. század táján érintkezésbe került a magyarsággal. Havaselve és Moldvába érve más török fajú népekkel találkozott, sőt ezekből alakult ki az az erősebb réteg is, amely végeredményben a nagy szervezőképességű Basarabákat adta. Mégis e török népek legfeljebb csak a sztyeppekultúra bizonyos formáival tudták megismertetni a románságot. A magyarság viszont ekkor már a katolikus Európát jelentette (mely a szkizma óta éles ellentétbe került az ortodox bizánci kultúrkörrel), s ezenfelül a középkori magyar állam a biztos menedéket, hová a balkáni bolgár–vlach birodalom felbomlása után menekülő románságot legközvetlenebb életérdekei vezették. 1222-ben román és besenyő foltok jelennek meg Erdély déli határán, s a következő évtizedek – különösen a tatárdúlás után – állandóan erősödő román beszüremkedésről tanúskodnak. Királyaink céltudatos elgondolással Erdély gazdaságpolitikai kihasználásába beleállítják a betelepülő románokat, s ezzel párhuzamosan komoly kísérleteket tesznek a Kárpátokon túli vidék magyar fennhatóság alatti megszervezésére is. Az Oltvidéken, Havaselve északi részén és Moldvában jelentős magyar telepek létesülnek, a románság megismerkedik a Kárpátokon kívülre települő magyarság és szászság fejlettebb életformáival és városkultúrájával.*

* Minderről I. részletesebben Elekes Lajos cikkét.

Ennek a fejlődésnek alapkövetelménye azonban bizonyos szellemi összhang volt, amely kívánatosnak látszott magyar és román viszonylatban is. A középkori élet központi problémája s egész beállítottságának alappillére a vallás, s most éppen ezen a ponton jelentkezett a konfliktus: a románság ortodoxizmusa, bármilyen egyszerű formákra szorítkozott is, mégis ellentétbe került a magyar katolicizmussal, s annak a milkói és az argyasi (argeși) püspökségben megnyilvánuló expanzív lendületével. A legkritikusabb pillanatban, a kárpátaljai román vajdaságok kikristályosodásának korában tehát tragikus hasadás állott be: a románságot életérdekei arra ösztönözték, hogy a magyar királyságra támaszkodva alakítsa ki politikai életföltételeit, annál is inkább, mert már-már felbukkant a közeledő török veszedelem, másrésztől pedig éppen e politikai tudatosodás és államalkotás következményeképp a román népi összetartozás alapjául szolgáló ortodoxia komoly ellentétbe került a Magyarország felől sugárzó katolicizmus szellemével.

Mint ismeretes, minden más tényezőn az ortodoxia győzedelmeskedett. A románok – mint legújabba Cartojan, a kiváló bukaresti irodalomtörténész is megállapította – ebben látták népi egységük biztosítását. Már a XIII. század végén önállósági törekvések érvényesültek, s e velleitások később csak erősödtek. Basaraba és utódai családi és politikai kapcsolatokat létesítettek a Balkán többi ortodox népével, elsősorban a szerbekkel, vagyis a Dunától északra került románságot szántsándékkal „visszabalkanizálták”. Hiába vándorolt tehát északra a románság, balkáni lelkületét nem tudta megtagadni: ahelyett hogy részesedni kívánt volna mindama kultúrájávákból, amelyeket a magyar katolicizmus közvetíthetett volna, inkább a hagyományaiba merevedett bizánci ortodoxiába zárkózott, mert ebben vélte felfedezni népi egysége és önállósága zálogát.

Mindazonáltal e vallási különbség mégsem lett kínai fallá. Egy-egy jóindulatú fejedelem, mint Jó Sándor, Moldva vajdája megengedte, hogy felesége, a magyar Losonczy Margit gazdag adományokkal pártfogolja Moldva katolikus egyházait,

katolikus püspökség volt Argyasban, a havaselvei vajdák székhelyén, egy-egy XIV. századi vajda latinul levelezett a magyar királlyal, s a havaselvei Mircse, úgy látszik, már a magyarországi Anjou-kor fényes lovagvilágának utánzására is törekedett. Mindez nem volt elegendő alap ahhoz, hogy a románokra hathasson gazdag középkori egyházi és történelmi irodalmunk s a kolostori élet a miénkhez hasonlóan elmélyüljön, de a magyar művelődés egyes formái így is meghonosodtak, mégpedig az egyes románlakta tájak szerint más és más jelleggel.

A Kárpátokon kívül elsősorban a *magyar településformák* gyakoroltak mély hatást. Magyar eredetű a románban az *oraș* szó, a 'város' fogalom egyetlen régi elnevezése, vegyesen magyar vagy német eredetű a polgárság neve (*pâlgar, pârgar*), magyar eredetűek a kereskedelmi és gazdasági élet fejlettebb fogalmainak nevei, s ami az udvari életet illeti, magyar származású még a legfőbb román méltóság, a *vornic* hatásköre is, amelyben előbb a magyar nádori tisztség, majd újabban a szörényi bán-ság udvarnokainak hatását ismerték fel.

Kevésbé ismert, de a most megjelent *Documenta Historiam Valachorum in Hungaria illustrantia* révén immár tisztázottnak mondható a középkori erdélyi románság fejlődése is. Itt is hatottak ugyan bizonyos magyar és szász településformák, amelyek különösen a kóbor románságnak fokozatos letelepülését segítették elő, de itt a hatás elsősorban társadalmi jellegű. Az Erdélybe bevándorolt románságnak szükségszerűen előbb-utóbb bele kellett illeszkednie a középkori Magyarország jogviszonyaiba: a telepítést vezető kenézek közül igen sokan magyar nemességet nyertek, s e román eredetű nemesi osztályt még gyarapították azok a Havaselvérről és Moldvából hozzánk menekülő előkelők, akiknek a Basarabák, illetve Bogdán nemzetiségének egyre erősödő egyeduralma elől kellett menedéket keresniök. Természetesen e román eredetű magyarországi nemesek voltak az első románok, akik végre alaposan megismerkedtek a magyarországi latin kultúrával s magával a latin nyelvvel, melyben saját nyelvük ősi törzsét feltétlenül felismerték. A románok legtöbbször elég közömbösen siklanak át e nemes

kenézek felett, mivel azt tartják róluk, hogy ezek hamarosan elmagyarosodtak. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az elmagyarosodás rendszerint csak a nemesítés következménye, de nem annak előfeltétele volt; a Máramarosba betelepülő előkelelő moldvai románok már első nemzedékükben gyakran igen magas országos tisztségek viselői lettek.

III.

A magyar–román erők összefogására s bensőbb szellemi közeledésre jó alkalmat adott volna a XV. században immár a Duna egész alsó vonalát fenyegető török előnyomulás. Román történétírók el is képzelnek itt mindenféle „synthese historique”-okat, különösen az általuk románnak tartott Hunyadi János alakja körül, de mindennek semmi alapja sincs. A valóság az, hogy a Várna alól visszatérő Hunyadit Havaselve vajdája, Vlad Dracul elfogatta, s még Mátyásnak is hadat kellett viselni Moldva legjelesebb uralkodója, vajda ellen. Igaz ugyan, hogy ő később közeledett a magyar királyhoz, s a törökkel szemben annyira vállalta országa bátyaszerepét, hogy a pápától az „atlhleta Christi” díszítő jelzöt is kiérdemelte, azoban ez az alkalom sem volt kedvező a magyar–román együttműködésre, mert akkor Mátyás nyugati háborúival volt elfoglalva.

Könnyebben jött létre bizonyos közeledés a XVI. században önálló fejedelemséggé alakult Erdély és a két, immár töröknek adót fizető, de még bizonyos látszatfüggetlenséget őrző vajdaság között. Ezek egymásrautaltságát ekkor már Erdélyben is tisztán látták, s az új felfogás szerint a két román vajdaságnak az a hivatása, hogy Erdély erős várát védelmezze a török ellen. E nézetnek adott hangot 1653-ban egyik históriás énekünk is:

*„Moldova egy felől, Havasal más felől Erdélyt foglalják körül,
Mint erős Bainakságh, e két Oláh-országgh vadnak jó segítségül,
Hogy bé rohanása, avagy pusztítása ne essék ellenségül.”*

Néhány évvel később, Basarab Máté havaselvei vajda halála után Kőröspataki János mezőcsávi pap így írt egyik históriás énekében:

*„Máthé vajda meg-holt, országunknak nagy kár,
A' mi szerencsénkre élne nem bánnök bár,
Mert a meddig éle volt olyan mint vég vár,
Nem jöhetett reánk könnyen Török Tatár.”*

A közeledés másik tényezőjét a protestantizmus alkotta. Már a XV. században Moldva uralkodói bizonyos jóakarató elnézést tanúsítottak a vallási menekültek iránt, s így történhetett, hogy egyik legbecsesebb régi Biblia-fordításunkat, a Müncheneri Kódexet Tatros városában ily husziták fejezték be, 1466-ban. A XVI. században a protestantizmus – Melanchton szellemében – fegyvertársat látott az ortodoxiában. Ezért a magyarság – és eleinte az erdélyi szászok is – újra megpróbálkoztak azzal a feladattal, hogy a románságot kiragadják bizánci kultúrköréből, s megnyerve a hitújításnak, az általános európai fejlődésbe kapcsolják. Újra feléledt, de most már protestáns részről, a középkorból ismert vallási misszió. A XVI. századi magyar–román érintkezések tehát tipikusan archaikus színezetűek: még kizárólagosan vallásos jelleggel bírnak; a világi tudomány s az antikizáló humanizmus egyetlen sugara sem csillan meg bennük.

A magyar közvetítéssel átkerült protestantizmus óriási hatása volt a román szellemi életre. Jelentőségét röviden négy pontba foglalhatjuk:

1. Az első és legfontosabb tény az, amit a *népnyelv felszabadításának* nevezhetünk. Mindaddig, amíg a protestantizmus szellője nem jutott el a románokig, a román nyelv írásbeli megörökítésére senki sem gondolt. A Kárpátokon túl az írott nyelv – egyházi szövegek s később krónikák, okiratok nyelve – kizárólagosan szláv volt, mégpedig Moldvában inkább bolgáros, Havaselvén pedig inkább szerb színezettel. Először a történelmi Magyarország területén – valószínűleg Máramarosban – próbálkoztak meg magyarul feltétlenül jól tudó román

pópák a Biblia egyes részeinek román tolmácsolásával, talán a huszitizmus, talán Luther eszméinek hatása alatt. Annyi mindenetre bizonyos, hogy amikor Benkner János, Brassó bírása – akinek mellesleg papírgyára volt, s így a könyvkiadást üzleti érdekből is pártolta – Brassóba hívatta Havaselvéről a görög származású Coresi diakónust, hogy vele román nyelvű egyházi könyveket, katekizmust, zsoltároskönyvet, Biblia-magyarzatot adasson ki, Coresi már felhasználhatta ezeket az Erdély északi részéből származó, s ismétlem, talán huszita jellegű szövegeket. Coresi azonban már kultúrszintézist teremtett: magyar és szász pártfogóinak segítségével magyarból fordított katekizmust adott ki, s 1564-ben megjelentette románul Heltai Gáspár *Agendáját*. Heltai könyvének kiadását már Háportoni Forró Miklós magyar nemes fedezte, s ezzel megindult a román irodalmi feléledésnek több mint százestendős, egészen magyar ihletésű korszaka. Különösen Heltai, a tudós kolozsvári református lelkész gyakorolt nagy hatást: lehet, hogy az ő nyomdájában jelent meg 1570-ben az első latin betűs román énekeskönyv, s bizonyos, hogy az ő szép Biblia-fordításának nyomán készült 1582-ben a Szászvárosi Ószövetség (*Palia de la Oraștie* – Mózes 1–2. könyvét tartalmazza. Szerk.). E fellendülést a XVII. században a Rákócziak lankadatlan eréllyel folytatták: gyulafehérvári nyomdájukban látott napvilágot az 1648-ban megjelent Újszövetség, melynek előszavában már célzás történik arra is, hogy a fordítóknak oly nyelvet kellett teremteniök, amelyet minden románlakta vidéken megértenek. A román irodalmi nyelv egységének gondolata tehát szintén magyar talajból sarjadt.

2. Második fontos körülménynek azt kell tartanunk, hogy a *reformáció* – melynek irodalma szükségszerűleg oly sok katolikus hatást szívott fel – végre *kapcsolatba hozta a románságot a keresztény latin irodalommal s elsősorban a középkori himnusz-költéssel*. E tétel kissé paradoxonnak látszik, pedig nincs benne semmi hihetetlen. Ismeretes, hogy a magyarországi református énekek közül sok a középkori latin himnuszok fordítása. A latin eredetit maguk a reformátusok nem is akarták elplezni, sőt megtörtént, hogy néha – mint például Gönczi

György énekeskönyvének 1642-i kiadásában látjuk –, a magyar mellett a latin szöveget is közölték. Hogyan jártak el ilyen esetekben a magyar énekeskönyvek román fordítói, Agyagfalvi Sándor, Viski János és a többiek? Általában a magyar szöveget követték, de vannak esetek, amikor kimutatható a latin eredeti közvetlen utánzása. E tény szellemtörténeti szempontból igen nagy érdekességgel bír: míg a magyar katolikus költészet a középkorban – amint Mária-siralmunk bizonyítja – valósággal együttfejlődhetett a nyugati himnológiával, a románokhoz e gazdag nyugati költészet lehelete csak nagy kétséssel s paradox módon: a magyarországi protestánsok közvetítésével jutott el.

3. Más egyebet is közvetítettek Európából a magyar reformátusok a románság felé. Érdemes újra rámutatnunk arra a tényre, hogy a magyar reformáció közvetítésével létesült az első kapcsolat egyrészt a román és a francia, másrészt a román és az angol irodalom között. A francia hatást Szenci Molnár Albert verses zsoltárfordításának román átdolgozásai képviselik – valószínűleg az ő példája ihlette Todor Corbeát is, aki, mint Molnár, szótáríró is volt –, az angol hatást pedig Kézdivásárhelyi Matkó István erdélyi prédikátor *Kezgyes cselekedetekre vezető ösvényke* című pietista szellemű s angol forrásból származó művének román átdolgozása.

4. Végül, s ez volna a reformáció jelentőségének negyedik pontja, a magyar hatás indította meg a szorosabb értelemben vett román vallástudományt és Biblia-magyarázatot. Erdély közvetítése folytán a román bibliai hagyomány kiszabadult a bizánci szláv megkötöttségek béklyóiból. Mikor a Szászvárosi Ószövetség fordítói Heltai szövege mellett használták a Vulgátának egyik erasmusi szellemű átdolgozását, s alighanem egy olyan szöveget is, amely a Tremellius–Johannes Junius-féle fordításhoz állott közel, ezzel már az exegetika olyan fokára emelkedtek, aminőt a Kárpátokon túl az 1688-ban, tehát több mint száz évvel később megjelenő Bukaresti Bibliáig egyáltalában nem találunk. Az exegetika elmélyülésének kétségtelen jele az is, hogy 1651-ben Gyulafehérvárott oly román zsoltárfordítás jelenhetett meg, amelyet az eredeti héber szöveg közvet-

len figyelembevételével ültettek át. Nem lehetetlen, hogy e fordításban a Bethlen Gábor-féle előbb gyulafehérvári, majd a nagyenyedi főiskola héberül jól tudó professzorai voltak a román szerzők segítségére.

IV.

A XVII. században azonban, amikor még a Rákóczi-féle nyomda komoly kísérleteket tett a román reformáció végleges meggyökereztetésére, érezhetővé kezdett válni az ellenreformáció hatása is. Különösen Krassó-Szörényben értek el a jezsuiták sikereket, s innen már a XVII. században román teológusok kerültek Nagyszombatba, sőt közülök az egyik, Gh. Buitul, aki később Canisius katekizmusát fordította románra, már Rómába is eljutott. Csiky István, Erdély püspöke meleg szavakkal ajánlotta Buitult Borghese bíboros kegyeibe, s így világos, hogy *a Rómába került első román teológus magyar támogatással végezhette ott tanulmányait*. Buitul pályája valóságos példaképe a későbbi híres erdélyi iskola működésének.

A XVII. század második felében megindult azonban egy másik folyamat is, s ezt a román szellemi élet elvilágiasodásának nevezhetnők. Ekkor már számos ifjú végezte tanulmányait az erdélyi reformátusok iskoláiban. A legismertebb közülük Halics Mihály, Pápai-Páriz Ferenc iskolatársa, aki barátja tiszteletére román disztichonos verset is szerzett, ezzel is igazolván az addig kizárólagosan egyházi jellegű román irodalom fokozatos elvilágiasodását. A magyarországi és erdélyi tudomány egyébként a Kárpátokon túl is nagy tiszteletnek örvendett; adunk van rá, hogy a havaselvei bojárok fiai gyakran az „erdélyi eretnekek” iskoláiban végezték tanulmányaikat, s az erdélyi történetírókat, különösen Toppeltinust, Kovacsóczyt és Szamosközyt Moldva legkiválóbb krónikaírója, Miron Costin is sűrűn felhasználta.

A latinus érdeklődés s a világi tudományok vonzása tehát már a XVII. században érvényesült. Mindeme áramlatok a XVIII. században teljes kibontakozáshoz érkeztek. E folyamatban, bár ezt eddig nem vették észre, döntő szerepük van a ko-

lozsvári jezsuitáknak, akik Erdély nemes románságának közel egy évszázadon át legfontosabb nevelői voltak.

A jezsuitáknak már Báthory korában volt Kolozsvárott főiskolájuk. Mikor 1690-ben megszűnt az önálló erdélyi fejedelemség, s az ellenreformáció egyik elkésett hullámaként létrejött a románok vallási uniója, a jezsuiták, akiknek az unióban is nagy szerepük volt, különös figyelmet fordítottak Erdélynek akkor már igen népes nemzetiségére, a románságra. Mindezekelőtt 1703-ban újra kiadták kolozsvári nyomdájukban Buitul katekizmusát, ezzel is jelezvén, hogy a XVII. századi katolikus missziót óhajtják folytatni. Fáradozásuknak csakhamar sikere is lett: a kolozsvári jezsuita főiskolának sok román hallgatója volt, s egyesek ugyanott tanárok is lettek. A történelem jezsuita professzorai nagyon vigyáztak a románok rokonszenvének megnyerésére; valahányszor Erdély antik emlékeivel foglalkoztak (ilyen volt például Fasching Ferenc Kolozsvárott megjelent műve, a *Vetus Dacia*, 1725-ben), mindig megemlékeztek a római múlt eleven képviselőiről, a románokról is, akiket fenntartás nélkül a traianusi gyarmatosok leszármazottainak tartottak. Ezt a románokra nézve igen kedvező tant, amelyből a dákoromanizmus egész mítosza támad, úgyesen tudták kamatoztatni: műveik számára rendszerint előfizetőkül nyerték meg Erdély román nemeseit, akik közül sok már az ő tanítványuk volt. S el kell ismernünk, hogy igen változatos, valósággal enciklopédikus jellegű volt az az anyag, amely így a románsághoz jutott. Kifejezetten vallásos műveken kívül találunk e kolozsvári jezsuita nyomtatványok között tanulmányt a lélekvándorlásról, melynek előfizetője „Gabriel Simon, Nobilis Valachus Coronensis”, barokk udvarló írást a Haller-grófokhoz, amelyet egy fogarasi román vett meg, összefoglalást a kolozsvári jezsuita főiskola történetéről, panegyricust Savoyai Jenő tetteiről, latin elégiagyűjteményt, trigonometriai traktátust, könyvet a várépítésről, tanulmányt Bouillon Gottfried életéről (előfizetője „Nicolaus Dragosi Valachus Thordensis è comitatu éodem”), egy jogi kézikönyvet (*Manuale jurisperitorum Ungariae*, melynek több román előfizetője volt) és számos más munkát. Igen valószínű, hogy a kolozsvári jezsuiták hív-

hatták fel a románok figyelmét Anonymus krónikájára is, amelyből a híres bécsi Schwandtner-féle kiadás után egy évvel már Kolozsvárott is készült újabb levonat.

*

A magyar katolikus tudomány azonban nemcsak Erdélyben szerzett nagy érdemeket, hanem hatni tudott a Kárpátokon túlra is. 1718 körül már magyar piaristák, köztük Desericzky Ince, Bukarestben tanítottak, s 1743 körül Moldva fejedelme, Mavrocordat-Scarlatti Konstantin magyar jezsuitákkal akarta megírtni a románság első humanista történetét. E műnek azonban csak részletes terve készült el, Péterffy Károly tollából. Ma könnyen hozzáférhető, itt van a Budapesti Egyetemi Könyvtárban, a Kaprinay-féle kéziratok közt.

Péterffy hatalmas erudícióval s kétségtelen rendezőkészséggel fogott művéhez. Egy-egy ötlete ma is figyelemre méltó, például az, hogy az oláh vajdaságok történetének legrégebbi korát (XIII–XVI. század) *Periodus Hungaricának* nevezte.

V.

A jezsuita kultúra azonban nemzetiségi téren kissé homokra épített. Változatos tudományos anyagot tett hozzáférhetővé, de nem gondoskodott a népnyelv műveléséről, nem nyújtott népnyelven írt tankönyveket. 1780 körül még latin betűs román ábécé sem volt, s bármily különösen hangzik is, hamarabb készült a románok számára elemi latin nyelvtan, mint egyszerű és a célnak megfelelő ábécéskönyv. A rendszeresebb népnevelés elvei csak II. József idejében kezdtek kibontakozni, s csak a század végén domborodott ki a budai Egyetemi Nyomdának ama privilégiuma, amelyet még Mária Teréziától nyert el 1779-ben, s amelynek értelmében jogosult lett nemzetiségi nyelvű könyveket kiadni a történeti Magyarország valamennyi népcsoportja számára. Ezzel megkezdődött Pest-Buda centralizáló szerepe román vonatkozásban is. Egyetemi Nyomdánkban nemcsak

tankönyvek, naptárak, ismeretterjesztő munkák és gazdasági tanácsadók láttak napvilágot, hanem itt, Pest-Budán kezdett csírázni az önálló román tudomány is, mégpedig egyrésztől a nyelvtudomány, amely szótárakat és nyelvtanokat hozott létre, másrészt pedig a történettudomány, amelynek célja az volt, hogy végre tisztázza a magyarországi románok közjogi helyzetét.

A nyelvtudományi próbálkozások terén az első komoly lépéseket Micu-Klein Sámuel tette meg, aki előbb latin betűs román nyelvtant adott ki, majd latin–román–magyar–német szótárt szerkesztett, Virág Benedek és Haliczki, egyetemünk akkori német professzora segítségével, de még nem Márton szótárai nyomán, ahogy gondolhatnók, hanem Pápai–Párizt követve. Pápai–Párizt követte előbb az az ismeretlen jezsuita is, akinek kéziratos latin–román szótára Kalocsán van, s még előbb, mint láttuk, Szenci Molnár Albert is hozzájárult a román szótáriródalom megindításához. Mindezek azonban csak szerény kísérletek voltak Micu-Klein nagy művéhez képest, amelynek végleges formája a *Lexikon Budense* lett, a Budán 1825-ben megjelent nagy román szótár, amely először tárta fel a művelt Nyugat előtt a keleti romanizmus szókincsének gazdagságát, s amely például az első nagy romanista rendszerezőnek, Dieznek a román nyelvre nézve jóformán egyetlen forrása volt.

Nem kevésbé volt jelentős a román történetírás pesti kibontakozása sem. Két vezéralakja, az erdélyi magyar nemes Sinkay György (Gheorghe Șincai) és Major Péter (Petru Maior) Egyetemi Nyomdánk román korrektora volt, s mindketten itt gyűjtötték anyaguk javarészét a pesti Egyetemi Könyvtárban, valamint Széchenyi Ferencnek akkortájt megnyílt gyűjteményében, amelyről Sinkay egyik, József nádort magasztaló versében is megemlékezett. Sinkay alakja eleven átmenet a kolozsvári jezsuiták tudományos légköre és a budai Egyetemi Nyomda körül létrejövő csoportosulás között. Sinkay még ifjúkorában Kolozsvárott tanult, s élete nagy művében, melynek első része itt Budán jelent meg, bőven felhasználta a kolozsvári jezsuita tudósok kiadványait. Később viszont a Nagyváradon élő magyar

deákos költők, Peretsényi Nagy László és Tertina Mihály társaságában találjuk, s innen kerül előbb Kovachich Márton György házához titkári minőségben, majd a budai Egyetemi Nyomdához. Sinkay teljesen benne élt kora magyar szellemi légkörében s alapos latin kultúrával rendelkezett, hiszen e nélkül nem is lehetett volna a Wass grófi család nevelője és meghitt barátja. Öreg napjaira is egykori tanítványai Abaúj vármegyei birtokán (Petőszinye faluban) húzta meg magát. Ez a Sinkay, akit Benkő József, Erdély híres történétírója, Lipszky, a nagy helységnevégyűjtő és Cornides, a budai egyetem jeles történésze a legmelegebben támogattott, gyűjtötte először össze a románok történetének forrásanyagát, három vaskos kötetet betöltő Annales formájában. Mint maga is bevallja, forrásainak legnagyobb része magyar eredetű volt. Nemcsak nyomtatott műveket használt fel, hanem alaposan ismerte az akkor még jórészt kéziratban levő erdélyi emlékiratírókat, s e roppant hungarocentrikus dokumentáció alapján vállalkozott arra a heroikus feladatra, hogy megírja az összes román történetét, de még anélkül, hogy eltávolodna a magyar Szent Korona területi egységének nagy eszményétől. Azt, ami Sinkaynál rejtett politikai program volt, csak az utódok emelték ki ebből az óriási adattömegből, melynek nagy érdeme az is, hogy évtizedeken keresztül ez közvetítette a régebbi magyar történetírás eredményeit a román utókor felé.

Sinkayból, a híres erdélyi triász legszorgalmasabb tagjából hiányzott a kerek szerkesztőkészség, viszont éppen ez volt meg a triász Pesten működő másik tagjában, Major Péterben, aki jóval kevesebb adat alapján ugyan, de sokkal élesebb hangon és világosabb, elevenebb fogalmazásban állította szembe dákoromán tanait Sulzer, Eder, Bolla, Kopitar és más tudósok cáfolatával. Major főműve, *A románok dáciai származásának története* szintén Budán jelent meg, 1812-ben. Ennek dokumentációja is magán hordozza a magyar befolyás minden jegyét. Majorra különösen Anonymus hatott, s ezenkívül mindazon XVII. és XVIII. századi erdélyi történétírók, Szamosközytől Benkőig és Felmerig, akik habozás nélkül hittek az erdélyi római–román folytonosságban. Tudománytörténeti szempontból Major mű-

ve már megjelenésekor is anakronizmusnak számított: Sulzer szellemes cáfolata után a románok tisztán csak politikai okokból ragaszkodtak a régebbi magyar tudománynak egy olyan tételéhez, amely akkor már túlhaladott álláspont volt.

Majorral kapcsolatban érdemes rámutatni arra a sokszor elfeledett körülményre, hogy igen gyakran az erdélyi iskola tagjainak még legtúlzóbb „dák-román” elképzelései is kimutathatólag magyarországi humanisták félreértett vagy önkényesen interpretált megjegyzéseiből származnak. Major Péter például azt tanította, hogy a román nyelv még a klasszikus latinnál s az olasznál is hívebben őrizte meg Róma nyelvi örökségét, mert benne a klasszikus latin anyját: a római népnyelvet fedezhetjük fel. E gondolatmenet nagyon emlékeztet Miron Costin egyik megjegyzésére: „de mirat este că limba Moldovenilor și a Muntenilor mai multe cuvinte are în sine rămănești decât a Italianilor” (ed. Giurescu, 15; magyarul: „csodálatos, hogy a moldvaiak és havaselveiek nyelve több római szót őrzött meg, mint az olaszoké”). Ez a felfogás kifejezetten Toppeltinből származik, amint azt I. Minea (Rev. Ist. XII, 336) megállapította: „Vernaculum istorum sermonem plus fere in se habere Romani et Latini sermonis, quam praesens Italarum lingua” (71–72.).

Az erdélyi triász felrázta az egész románságot szellemi közönyéből, de ez a hatás inkább csak a triász tagjainak halála után mutatkozott meg. 1816-ban halt meg Sinkay és öt évvel később Major, s éppen ekkor kezdődött meg egy sajátos folyamat: Erdély magyar iskoláiban tanult románjainak exodus a Kárpáton túlra. E fontos szellemi érintkezést politikai események is magyarázzák: 1821-ben tűnt le az áldatlan emlékű görög–török uralom, a fanarióta kor, melyet mindkét fejedelemségben a sokkal toleránsabb, felvilágosodottabb orosz kormányzás váltott fel. Már a fanariótauralom utolsó éveiben kiment Bukarestbe Gh. Lazăr, a kolozsvári piaristák régi tanítványa, aki Bukarestben a magyarországi Norma Regia szerint szervezte meg az első magasabb igényű román nyelvű tanintézetet. 1820-ban Gh. Asachi, Moldva első széles látókörű művelődéspolitikusa, báró Bánffy Györgynek, Erdély kormányzójának engedélyével szintén Erdélyből és Magyarországból vitt Jászvásárra román tanárokat. Így került ki Moldvába például Eftimiu Murgu, aki ott – pesti tanára, Imre János előadásai és művei nyomán – elő-

szőr adott elő filozófiát román nyelven. Lazăr és Murgu mellett számos latinus műveltségű erdélyi román tanár működött a Kárpátokon túl: ők vitték át oda az erdélyi triász dákoromán politikai eszméit, és 1848-ban is ők voltak azok, akik Erdélybe rövid időre visszatérve az itteni román mozgalmak java részét megszervezték. A szabadságharc ideje alatt újra sok román ment a Kárpátokon túlra, nagy szerephez jutott az ott még csak éppen meginduló tudományos életben, s tulajdonképpen e latin ábrándokkal eltelt, rajongó erdélyi románoknak tulajdoníthatjuk nemcsak a románok két egyetemének, a bukarestinek és a jászvásárinak, de magának a Román Akadémiának megalapítását is.

E magyar–román tudományos kapcsolatok, természetesen, nemcsak nyelv- és történettudományi jellegűek voltak. Nevezetes szerep jutott a magyar végzettségű orvosoknak is. A pesti egyetemen egyébként nemcsak erdélyi románok tanultak, hanem macedorománok is, akik közül nem egy nálunk szerezte orvosi diplomáját.

Mennyire fővárosunk volt a románok első igazi szellemi központja, azt sok más tény is igazolja. Mivel a Kárpátokon túl sokáig csakis egyházi műveket volt szabad nyomtatásban kiadni, havaselvei és moldvai szerzők is szépirodalmi műveiket, verseiket itt Budán nyomatták ki. Itt jelent meg a húszas években az első román folyóirat, a *Biblioteca Românească*, amely egyik első számában Széchenyinek az Akadémia számára tett adományával buzdította a románokat nagyobb áldozatkésztségre. Ugyancsak tudományos tevékenységre, termékeny népnevelésre serkentett Teodorovics, a Major után következő budai román cenzor, akinek román nyelvű saphicumait éppen úgy a magyar humanizmus ihlette, mint deákos költőinket.

VI.

Mindeddig a XVIII. századi és a XIX. század eleji fejlődésből inkább csak tudománytörténeti mozzanatokat láttunk, de nem emlékeztünk meg az irodalmi érintkezésekről. Kétségtelen,

hogy a román protestantizmus gyors elhanyaglásával a régebbi – jobbára kéziratos –, magyarból fordított protestáns énekeskönyvek egészen feledésbe mentek. A XVIII. században azonban mégis találunk Erdélyben magyar hatásra valló román lírai próbálkozásokat: az erdélyi magyar nemesek között kéziratban elterjedt daloskönyvekben nem egy román versre bukkanunk, s a legtöbb mellett mindjárt ott találjuk magyar eredetijét is. E daloskönyvek hagyománya később Csokonai hatása alatt új virágzásnak indult: egy dél-erdélyi tiszt román dalai Budán nyomtatásban is megjelentek. S akad műköltészet is. Románul próbált klasszicizáló ódát írni Molnár János (Ioan Molnar-Piuariu), a tudós kolozsvári szemorvos és polihisztor Mária Terézia halálára, s ugyanezen alkalomból román pásztorjátékot szerzett egy százs lelkész, Samuel Knall is. Sinkaynak a József nádor névnapjára Schediusszal és Kulcsár Istvánnal együtt írt pásztorjátékáról már megemlékeztünk. Igen elterjedt műfajt képviseltek az alkalmi ódák: a humanizmus közkeletű frazeológiája és mitológiája magyar közvetítéssel került a románokhoz. Egy-egy román író ügyesen verselt latinul, mint például ugyancsak Sinkay, aki önéletrajzi elégiájában így köszöntötte nagyváradi költőbarátait:

*Pannonios Ianos non omnes abstulit aetas
Una: imo plures nostra remota dedit.*

Sinkayn, az „aetas remota” magyar műveltségű szülöttén kívül, aki latin versezetében egyenesen az akkortájt felfedezett Janus Pannoniusra hivatkozott, egyes elégiákat és epigrammákat szerzett erdélyi magyar főurak tiszteletére Popp Vazul, aki Murgu mellett később Jászvásáron lett a latin nyelv tanára. Egy-egy görög katolikus románt a katolikus ihletű latin líra is vonzott: Micu-Klein például elsőnek fordította le románra a *Stabat Matert*, híven az eredeti versformájához. S említsük még meg Aaron Vazult, a marosvásárhelyi Királyi Tábla assessorát, aki román és latin verseinek vaskos gyűjteményét Budán, az akkori legjobb román nyomdánál szerette volna megjelentetni.

A líránál magyar hatásokban talán még gazdagabb termést mutat az elbeszélő költészet. E téren a legjellemzőbb versíró a Fogarasban, majd később Brassóban élő Barac Ion, aki nagyenyedi diák korában magyar verseket is faragott, ilyenfélétet:

*Piros arcomat deriti
Magyar vér,
Melly keblemet úgy heviti
S hiven vér.*

Valóban híven vert Barac szíve: egész életén keresztül főleg magyar műveket dolgozott át románra. Ő tette népe közkincsévé *Árgirus históriáját*, amelyből később Eminescu, a legnagyobb román költő, a románok naiv eposzát akarta megírni, ő dolgozta át Dugonics költői elbeszélését *Trója veszedelméről*, s ő fordította le a *Ludas Matyit*. S mivel abban az időben a románoknál a regény mint műfaj még teljesen ismeretlen volt, verses elbeszéléssé hígította fel Barac még *Kártigámot* is. Különösen iskolai emlékeiből merített szívesen: Ovidiust is egy közkézen forgó magyar átdolgozás alapján fordította. Tipikusan iskolai emlék volt Barac átdolgozási módszere is: az „enucleation”. Nem hű, az eredetihez nyelvben és hangulatban simuló fordításokat adott, hanem a könnyen pergő, népies versek óriási tömegét írta össze, mert ő arra törekedett, hogy népét ízlésnevelő, léleknevelő népkönyvekkel lássa el. Barac igyekezete nem veszett kárba: még a Kárpátokon túl is a XIX. század legtöbb nagy román írójának Barac *Árgirusa* volt első irodalmi olvasmánya.

Magyar hatásra honosodott meg a románoknál egy addig teljesen ismeretlen műfaj, a vígeposz. Már említettük Barac *Ludas Matyi* átdolgozását, s ehhez csatlakozik a Hunyad vármegyei Budai-Deleanu *Tiganiadaja*, amely Arany cigányeposzát közel fél századdal megelőzte, s melybe epizódként megint csak *Árgirus* meséje van közbeszöve, valamint Csokonai *Béka-egérharca*, amelyet Koncz József, egy erdélyi magyar színész fordított románra.

A magyar irodalmi hatás oly sokszínű volt, hogy köréből még a dráma sem hiányzott. Míg a Kárpátokon túl a színjátszás csak

1820 körül indult meg, Balázsfalván már 1755-ben volt diákokból alakult színjátszó társulat, s ugyancsak Balázsfalván adták elő az egyetlen ránk maradt román iskoladrámát, amelynek kiadása annál inkább fontos, mert benne magyar intermediumokat, vagyis közjátékot is találunk. A főcselekvény Ghica Gergely moldvai vajda megöletéséről szól, s még a vajda felesége is magyar versekben kesergi fájdalmát. Ilyen makaróni drámák abban az időben szerzetesrendjeinknél igen el voltak terjedve, s nyilván a többi magyarországi iskoladráma mintájára íródott a balázsfalvi román darab is. Megemlítendő, hogy ebben egy fordulatot, farsangi mókának szánt Bacchus-jelenetet is találunk, melynek mása különösen a piaristáknál ismeretes.

Mindent összevéve, megállapítható tehát, hogy a XVIII. és XIX. század határán nemcsak tudománytörténeti szempontból volt mély a románokra gyakorolt magyar kulturális hatás, hanem irodalmi téren is: egész sereg műfaj itt Magyarországon honosodott meg a román irodalomban.

VII.

1848 után a magyar–román viszony kétségtelenül megromlott, s tartós javulásról a század második felében alig beszélhetünk. Vajon az egyre erősebb nemzeti agitáció teljesen véget vetett a magyar irodalmi és művelődési hatásnak?

Ma már világos, hogy erről szó sem lehet. Egyetemeink, előbb a budapesti, majd a kolozsvári, állandóan neveltek román hallgatókat, s nem egy közülük, mint előbb D. Nedelcu, az első budapesti stomatólógus, majd a század második felében Victor Babeş, a Budapesti Egyetemen katedrához is jutott. Magyar irodalmi iskolázottságon ment át az egész erdélyi román középiskolai ifjúság is, s egészen bizonyos, hogy 1918-ig az erdélyi románok jobban ismerték Petőfit és Aranyt, mint Alexandrit és Eminescut. Még Budapest irodalmi centralizáló szerepe sem halványult el: 1902-től itt jelent meg Goga folyóirata, a „*Luceafărul*”, amely a román irodalmi élet jelentős megújulását hozta.

Már a hatvanas években kezdte egy bihari román író, a *Vasárnapi Újság*ba is írogató I. Bădescu, románra fordítani Petőfi és Eötvös néhány költeményét. Ugyanakkor Eötvös nagy szociális regényének, *A falu jegyzőjének* is akadt román fordítója. Később magyar hatást figyelhetünk meg Erdély három nagy román lírikusánál, Coșbucnál, Iosifnál és Gogánál is. Coșbuc kolozsvári jogász korában szép Petőfi-fordításokkal keltett figyelmet, s később Endrődi egyik versét is átdolgozta. Iosif már egész sereg Petőfi-verset ültetett át, ha kissé néha erőtlenül is, de mindig sok jóakarattal és őszinte rokonszenvvel, s ugyancsak nála fedezhetjük föl Gyulai *Éji látogatás* című ismert versének román átdolgozását. Az *Egy gondolt bánt engemet* mesteri fordítója Goga volt, aki mindig szerette a romantikus gesztusokat: amikor Szegeden sajtóvétség miatt le volt tartóztatva, a fogház igazgatójának – hálából az emberséges bánásmódért – Petőfi egyik szabadságversét nyújtotta át román fordításban. Goga költészetét és versformáit a magyar hatás egészen átítatta: többször használta azt a tipikusan magyar népdalformát is, amelyet nálunk Arany *Zách Klára* balladájával tett klasszikussá. Goga ihletője ezenkívül elsősorban a századvég Ady előtti lírája. Ady csak most kezd hatni a románoknál: a román Adyfordításokról A. P. Todor, a Román Akadémia könyvtárosa írt nemrég jó tanulmányt, s ő maga ügyesen fordította le Ady több versét.

A magyar prózairodalom hatását nyomonkérjük Slavici-nál, aki egyébként a magyar irodalomról – Toldy nyomán – az első összefoglaló román tanulmányt írta 1871-ben, s újabban az Aszód vidéki Rebreanunál. Rebreanu pesti Ludovikánövendék korában magyar novelláirónak készült. Magyar olvasmányai kétségtelen nyomot hagytak írói felfogásán. Mint Csűry Bálint kimutatta egyik karcolatában – anélkül, hogy bevallotta volna –, sikerült Mikszáth-fordítást adott (*A kaszát vásárló paraszt* nyomán), s egyik legújabb regényében, az 1907-i parasztforradalomról szóló *Răscoola*-ban (m: *Lázadás*, Gáldi László fordításában; 1946-tól több kiadásban. Szerk.), könnyű kimutatni Móricz Zsigmond *Sáraranyának* közvetlen reminiscenciáit. Van Rebreanunak egy *Ádám és Éva* című regénye is,

amely – mint már címe elárulja – sok tekintetben Madáchra emlékeztet.

Az Ady utáni újabb magyar irodalmat a románok egyelőre nem ismerik. Egy-egy Babits-vers fordítása nehezen hozzáférhető vidéki folyóiratokban van eltemetve. Szabó Dezső *Segítsége* önkényesen megrövidített, erőtlen fordításban jelent meg. A legutolsó komoly sikert Goga Madách-fordítása aratta, amely – ha helyenként talán túlságosan lírai hangú is, de – szépen szárnyal, s a nagy mű legjobb idegen tolmácsolásai közé sorolható.

A magyar–román művelődési kapcsolatok története tehát a legújabb időkig nyomon követhető, s minden azt igazolja, hogy a magyar művelődés döntő jelentőségű volt a román szellem történetében is. Semmi sem légből kapottabb, mint Baritiunak, a múlt századi erdélyi román publicistának az a vádja, hogy „a románokat a magyar sztyeppék vágják el a nyugati kultúrától”. Ennek épp az ellenkezője igaz: évszázadokon át mi voltunk az egyetlen híd a románság és Európa között. Nemzetiségeinket az ezeréves Magyarország művelődésének minden áldásában részesítettük, s e nagy hagyomány arra kötelez, hogy kulturális missziókat most, a Szent István-i állam újjászületése idején, minden nehézség ellenére lankadatlanul és teljes jóakarattal tovább folytassuk.

IRODALOM

A magyar–román kapcsolatokról eddig összefoglaló áttekintés csak a Sulica Szilárdé (*A magyar irodalom és művelődés hatása a román irodalom és művelődés fejlődésére*. Szeged, 1937), de ebben, sajnos, nincs további bibliográfia, s a tanulmány nem is öleli fel az összes eddigi részletkutatásokat. Speciálisabb szempontú, de a magyar hatásra bőven kitér *A román irodalomtörténet tájrajzi problémái* (Bp. 1935) c. dolgozatom (vö. még: Erdély hivatása Délkelet-Európa művelődésében. Minerva, 1941). A XIX. század elejéig a fontosabb mozzanatok jól vázolja Tamás Lajos: *Az erdélyi oláhság*. Bp., 1936. – Moldován G. előadását l. a kolozsvári egyetem 1903. évi évkönyvében. – Predescu L. idézett műve: *Istoria literaturii române*. Buc, é. n. Munteanu B. francia nyelvű szintézise: *Panorama de la littérature roumaine*. Paris, 1938. – A román betelepüléséről l. Gáldi L.–Makkai L.: *A románok története*. Bp., 1941. (II. fej.) és *Documenta Historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*.

Bp., 1941. Az ortodoxia nemzetmentő hivatásáról legutóbb N. Cartoianu írt: *Istoria literaturii române vechi*. I. Buc, 1940, 15. – A Kárpátokon túli fejlődésről: Elekes L.: A román fejlődés alapvetése. Századok, 1940. A XVI. századi történeti énekekről I. A. Veress: *Bibliografia Română–Ungară*. Buc, 1931. I. – A protestantizmus hatásáról vö. Révész I.: La Réforme et les Roumains de Transylvanie (Arch. Eur. Centro-Or. III.) és Juhász I.: *A reformáció az erdélyi románok között*. Kolozsvár, 1940. – Az elvilágiasodásról és a magyarországi humanista műveltség hatásáról vö. Gáldi L.: *XVIII. századi humanizmusunk és a románság*. Bp., 1940. – A XVIII. századi jezsuitákra vonatkozó adatokat I. Veress, i. m. – Lazárról Gh. Bogdan-Duică írt alapvető értekezést: *Gheorghe Lazăr*. Buc, 1924. Ugyancsak ő foglalkozott E. Murguval (1937) és I. Barackal (1933) is. *Ludas Matyi* átdolgozásáról I. az Irodalomtörténet c. folyóiratban megjelenendő dolgozatom. A legrégebb román iskoladramáról vö. Debreceni Szemle, 1933. május. Rebreanuról uo. 1934. A legújabb kapcsolatok közül még csak Goga magyar vonatkozásait dolgoztam fel részletesen (I. Goga pesti évei és a „Luceafărul”. Egy., Phil. K., 1941.)